

वामदेवो गौतमः। इन्द्रः। त्रिष्टुप्, १५ एकपदा विराट्।

त्वं म॒हाँ इन्द्र॑ तुभ्य॑ ह॒ क्षा अनु॑ क्षत्रं म॒हना॑ मन्यत॒ द्यौः।

त्वं वृ॒त्रं शर्व॑सा जघ॒न्वान्सृ॑जः सिन्धू॑रहि॒ना जग्र॑सानान्॥ ४.०१७.०१

इन्द्र- परमेश्वर । त्वम् । महान्- महात्मा । तुभ्यम्- त्वदर्थम् । ह । क्षा:- भूमिः । मंहना- महत् । द्यौः- नभः । क्षत्रम्- त्वद्वीर्यम् । अनु मन्यत- अन्वमन्यत । त्वम् । वृत्रम्- आवरणम् । शर्वसा- बलेन । जघन्वान्- नाशितवान् । अहिना- वृत्रेण । जग्रसानान्- ग्रसमानाः । सिन्धून्- अपो मूलशक्तिधाराः । सृजः- विमोचितवानसि ॥१॥

तव॑ त्विषो॑ जनिम॒न्त्रेज॑त् द्यौ रेज॒द्भूमि॑र्भियसा॒ स्वस्य॑ मन्योः॑।

ऋ॒घाय॑न्त॒ सु॒भ्वः॑ पर्व॒तास॑ आर्द॒न्धन्वा॑नि स॒रय॑न्त॒ आपः॑॥ ४.०१७.०२

तव- भवतः । त्विषः- दीप्तेः । जनिमन्- प्रकटने । द्यौः । एजत्- कम्पते । स्वस्य- त्वदीयात् । मन्योः- क्रोधाद्वीर्यादिति भावः । भूमिः- पृथिवी । भियसा- भयेन । रेजत्- कम्पते । सुभ्वः- दृढभूमिकाः । पर्वतासः- गिरयो मेघा वा । ऋघायन्त- अबाध्यन्त । आर्दन्- अहिंसन् । आपः- अपः । धन्वानि- मरुप्रदेशान् प्रति । सरयन्ते- गमयन्ति ॥२॥

भि॒नद्गि॑रि शर्व॑सा वज्र॑मि॒ष्णान्नाविष्कृ॑ण्वानः स॒हसा॑न ओजः॑।

वधी॑द्वृ॒त्रं वज्रे॑ण म॒न्दसा॑नः स॒रन्नापो॑ जव॑सा ह॒तवृ॑ष्णीः॥ ४.०१७.०३

शर्वसा- बलेन । वज्रम्- स्वायुधम् । इष्णन्- प्रेरयन् । गिरिम्- पर्वतं जडोपलक्षितम् । भिनत्- बिभेद । हतवृष्णीः- वर्षयितृमेघजाः । आपः- अपो मूलशक्तिधाराः । जवसा- वेगेन । सरन्- निःसारयन् । ओजः । आविष्कुर्वाणः- प्रकटयन् । सहसानः- सहनशीलः । मन्दसानः- आनन्दसम्भक्ता । वज्रेण- स्वायुधेन । वृत्रम्- आवरणम् । वधीत्- अवधीत् ॥३॥

सुवीरस्ते जनिता मन्यत द्यौरिन्द्रस्य कर्ता स्वपस्तमो भूत्।

य ई जजान स्वर्गं सुवज्रमनपच्युतं सदसो न भूमं ॥ ४.०१७.०४

यः। ईम्- एतम्। स्वर्ग- प्रकाशयुक्तम्। सुवज्रम्- शोभनवज्रपाणिम्। सदसः- स्वर्गात्। अनपच्युतम्- अच्युतम्। भूम- महान्तम्। न- च। जजान- ससर्ज। ते- तव। जनिता- स स्रष्टा प्रजापतिर्विष्णुर्वा। द्यौः- दीप्तः। सुवीरः- शोभनवीर्यसम्पन्नः। इन्द्रस्य- बलाधिदैवतस्य परमेश्वरस्य। कर्ता- स्रष्टा। स्वपस्तमः- अतिशयेन शोभनकर्मा। भूत्- अभूत् ॥४॥

य एकं इच्छावयति प्र भूमा राजा कृष्टीनां पुरुहूत इन्द्रः।

सत्यमेनमनु विश्वे मदन्ति रातिं देवस्य गृणतो मघोनः ॥ ४.०१७.०५

यः। एकः- अनितरः। इत्- एव। प्र भूम- प्रभूतं भयम्। च्यावयति- पातयति। कृष्टीनाम्- प्रजानाम्। राजा- स्वामी। पुरुहूतः- बहुभिराहूतः। इन्द्रः- परमेश्वरः। मघोनः- हव्यवतः। गृणतः- स्तुवतः। देवस्य- दीप्तस्य। रातिम्- बन्धुम्। सत्यम्- अवितथम्। एनम्- एतमिन्द्रम्। विश्वे- सर्वे। अनु मदन्ति- अनुतुष्यन्ति ॥५॥

सत्रा सोमां अभवन्नस्य विश्वे सत्रा मदासो बृहतो मदिष्ठाः।

सत्राभवो वसुपतिर्वसूनां दत्रे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः ॥ ४.०१७.०६

अस्य- एतस्येन्द्रस्य। विश्वे- सर्वे। सोमाः- रसाः। सत्रा- सत्यमेव। अभवन्- बभूवुः। सत्रा- सत्यमेव। मदासः- हर्षाः। बृहतः- महान्तः। मदिष्ठाः- अतिशयेन तृप्तिकरा भवन्ति। सत्रा- सत्यमेव। वसूनां वसुपतिः- सम्पत्पालकः। अभवः- बभूविथ। दत्रे- दानाय। इन्द्र- परमेश्वर। विश्वाः- सर्वाः। कृष्टीः- प्रजाः। अधिथाः- धारयसि ॥६॥

त्वमधं प्रथमं जायमानोऽमे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः।

त्वं प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण मघवन्वि वृश्चः ॥ ४.०१७.०७

अध- अथ। त्वम्। प्रथमम्- मुख्यतया। जायमानः- उद्भूतः। इन्द्र। अमे- वृत्रजनिते भये निमित्ते सति। विश्वाः- सर्वाः। कृष्टीः- प्रजाः। अधिथाः- धृतवान्। त्वम्। प्रवतः- प्रवणानुदुक्वतो

देशान्। प्रति। आशयानम्- शयानम्। अपां मूलशक्तिधाराणां निरोधकमिति भावः। अहिम्-
वृत्रम्। मघवन्- इन्द्र। वज्रेण- स्वायुधेन। वि वृश्चः- अच्छिन्दः ॥७॥

सत्राहणं दाधृषिं तुम्रमिन्द्रं महामपारं वृषभं सुवज्रम्।

हन्ता यो वृत्रं सनितो वाजं दाता मघानि मघवा सुराधाः ॥ ४.०१७.०८

सत्राहनम्- प्रभूतशत्रुहन्तारम्। दाधृषिम्- शत्रुधर्षकम्। तुम्रम्- प्रेरकम्। महाम्- महान्तम्।
अपारम्। वृषभम्- वर्षकम्। सुवज्रम्- शोभनवज्रपाणिम्। इन्द्रम्। यः। वृत्रम्- आवरणस्य।
हन्ता- बाधकः। उत- अपि च। वाजम्- सम्पदाम्। सनिता- सम्भक्ता। मघानि- सम्पदाम्।
दाता। मघवा- इन्द्रः। सुराधाः- शोभनसंसिद्धस्तं भजे ॥८॥

अयं वृत्तश्चातयते समीचीर्य आजिषु मघवा शृण्व एकः।

अयं वाजं भरति यं सनोत्यस्य प्रियासः सख्ये स्याम ॥ ४.०१७.०९

अयम्- एषः। समीचीः- सङ्गताः। वृत्तः- आवरणशक्तीः। चातयते- पातयति। यः। आजिषु-
युद्धेषु। मघवा- इन्द्रः। एकः- अनितरः। शृण्वे- श्रूयते। अयम्- एषः। वाजम्- अन्नम्। भरति-
धारयति। यम्। सनोति- सम्भजति। अस्य- एतस्य। प्रियासः- प्रियाः। सख्ये- मैत्र्याम्। स्याम-
भवेम ॥९॥

अयं शृण्वे अध जयन्नुत घ्नन्नयमुत प्र कृणुते युधा गाः।

यदा सत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रो विश्वं दृहं भयत एजदस्मात् ॥ ४.०१७.१०

अध- अथ। अयम्- एषः। जयन्। उत- अपि च। घ्नन्- शत्रून् हिंसन्। शृण्वे- श्रूयते। उत-
अपि च। युधा- युद्धेन। गाः- धेनूश्चिद्रश्मीन्। प्र- प्रकर्षेण। कृणुते- लभते। यदा। सत्यम्-
अवितथम्। मन्युम्- क्रोधं वीर्यं वा। इन्द्रः। कृणुते- वृत्राणि प्रति करोति तदा। विश्वम्- सर्वः।
दृहम्- दृढो जडोपलक्षितो गिरिरपि। अस्मात्- एतस्मात्। भयते- भयं प्राप्नोति। एजते- कम्पते
च ॥१०॥

समिन्द्रो गा अजयत्सं हिरण्या समश्विया मघवा यो ह पूर्वीः।

एभिर्नृभिर्नृतमो अस्य शाकै रायो विभक्ता सम्भरश्च वस्वः ॥ ४.०१७.११

इन्द्रः- परमेश्वरः। गाः- धेनूश्चिद्रश्मीन्। सम्- सम्यक्। अजयत्- लेभे। हिरण्या- ज्योतीः।

पूर्वीः- पूर्वमात्मीयान्। अश्वियाः- प्राणतुरगान्। मघवा- इन्द्रो लेभे। अस्य- एतस्येन्द्रस्य।

शाकैः- शक्तिभिः। एभिः- एतैः। नृभिः- नेतृभिः। नृतमः- अतिशयेन नेता सन्। रायः-

सम्पदाम्। विभक्ता। वस्वः- सम्पदाम्। सम्भरः- धर्ता। च भवति ॥११॥

कियत्स्विदिन्द्रो अध्येति मातुः कियत्पितुर्जनितुर्यो जजान्।

यो अस्य शुष्मं मुहुकैरियर्ति वातो न जूतः स्तनयद्विरभ्रैः ॥ ४.०१७.१२

मातुः- जनन्याः। कियत्स्वि- किम्। अध्येति- अध्येतवान्। यः। जजान- ससर्ज तस्मात्।

जनितुः- स्रष्टुः। पितुः- स्वजनकात्। कियत्- किम्। अध्येति। यः। जूतः- प्रेरितः। वातः-

वायुः। स्तनयद्भिः- गर्जद्भिः। अभ्रैः- मेघैः। न- इव। अस्य- एतज्जगदर्थम्। शुष्मम्- स्वबलम्।

मुहुकैः- मुहुर्मुहुः। इयर्ति- प्रेरयति ॥१२॥

क्षियन्तं त्वमक्षियन्तं कृणोतीयर्ति रेणुं मघवा समोहम्।

विभञ्जनुरशनिमाँ इव द्यौरुत स्तोतारं मघवा वसौ धात् ॥ ४.०१७.१३

त्वम्। क्षियन्तम्- क्षीयमाणम्। अक्षियन्तम्- अक्षीणम्। कृणोति- करोति। मघवा- इन्द्रः।

समोहम्- समूहम्। रेणुम्- पापम्। इयर्ति- यजमानाद्वहिः प्रेरयति। अशनिमानिव द्यौः-

अशनियुक्तं नभ इव। विभञ्जन्- विभञ्जकः सन्। स्तोतारम्- मन्त्रसम्पन्नम्। मघवा- इन्द्रः।

वसौ- चित्तवृत्तिस्तम्भे। वसु स्तम्भे। धात्- दधाति ॥१३॥

अयं चक्रमिषणत्सूर्यस्य न्येतशं रीरमत्ससृमाणम्।

आ कृष्ण ई जुहुराणो जिघर्ति त्वचो बुध्ने रजसो अस्य योनौ ॥ ४.०१७.१४

अयम्- एषः । सूर्यस्य- सवितुः । चक्रम् । इषणत्- प्रेरयति । ससृमाणम्- सरन्तम् । एतशम्-
अश्वं प्राणम् । नि- नितराम् । रीरमत्- रमयति । त्वचः- तेजसः । बुध्ने- मूले । अस्य- एतस्य ।
रजसः- उदकस्य । योनौ- सदने । ईम्- एतमिन्द्रम् । जुहुराणः- कुटिलः । कृष्णः- कृष्णवर्णो
मेघः । आ जिघर्ति- आसिञ्चति ॥१४ ॥

असिक्त्र्यां यजमानो न होता ॥ ४.०१७.१५

असिक्न्याम्- निश्चयि । यजमानः- दाता । होता- अग्निः । न- यथा भाति तथेन्द्रो राजते ॥१५ ॥

गव्यन्त इन्द्रं सख्याय विप्रां अश्वयन्तो वृषणं वाजयन्तः ।

जनीयन्तो जनिदामक्षितोतिमा च्यावयामोऽवते न कोशम् ॥ ४.०१७.१६

वृषणम्- वर्षकम् । जनिदाम्- जायाप्रदम् । अक्षितोतिम्- अक्षीणपालकम् । इन्द्रम्- परमेश्वरम् ।

गव्यन्तः- गोकामाः । अश्वयन्तः- तुरगकामाः । वाजयन्तः- गतिकामाः । जनीयन्तः-

पत्नीकामाः । विप्राः- मेधाविनो वयम् । अवते- कूपे । कोशम्- जलपात्रम् । न- इव । आ

च्यावयामः ॥१६ ॥

त्राता नो बोधि ददृशान आपिरभिरव्याता मर्दिता सोम्यानाम् ।

सखा पिता पितृतमः पितृणां कर्तेषु लोकमुशते वयोधाः ॥ ४.०१७.१७

नः- अस्माकम् । त्राता- रक्षिता सन् । बोधि- जागृहि । ददृशानः- सुदर्शनः । आपिः- आप्तः ।

अभिरव्याता- प्रख्यातः । सोम्यानाम्- सोमवताम् । मर्दिता- आनन्दयिता । सखा- मित्रभूतः ।

पिता- वात्सल्योपेतः । पितृणां पितृतमः- पूर्वेषामपि गुरुः । कर्ता- स्रष्टा । ईम्- एतम् । लोकम् ।

उशते- कामयमानाय यजमानाय । वयोधाः- दीर्घायुष्प्रदो भोगधारको वा ॥१७ ॥

सखीयतामविता बोधि सखा गृणान इन्द्र स्तुवते वयो धाः ।

वयं ह्या ते चक्रमा सबाध आभिः शमीभिर्महयन्त इन्द्र ॥ ४.०१७.१८

सखीयताम्- सख्यकामानाम् । अविता- रक्षिता । सखा सन् । बोधि- जागृहि । गृणानः- स्तुतः
सन् । इन्द्र- परमेश्वर । स्तुवते । वयः- अन्नमायुर्वा । धाः- यच्छ । सबाधः- बाधासहिताः । वयम् ।
इन्द्र- परमेश्वर । आभिः- इमाभिः । शमीभिः- शान्तभावनाभिः । महयन्तः- स्तुवन्तः । ते-
त्वदर्थम् । आ- आभिमुख्येन । चकृम- कर्माणि कृतवन्तः ॥१८॥

स्तुत इन्द्रो मघवा यद्ध वृत्रा भूरीण्येको अप्रतीनि हन्ति ।

अस्य प्रियो जरिता यस्य शर्मन्नकिर्देवा वारयन्ते न मर्ताः ॥ ४.०१७.१९

स्तुतः- महितः । इन्द्रः- परमेश्वरः । मघवा- सम्पद्धान् । अप्रतीनि- अप्रतिगमनानि । भूरीणि-
प्रभूतानि । वृत्रा- आवरणानि । एकः- असहायः । हन्ति- नाशयति । यस्येन्द्रस्य । शर्मन्- आश्रये
वर्तमानम् । देवाः- अमराः । मर्ताः- मर्त्या वा । न वारयन्ते । अस्य- तस्येन्द्रस्य । जरिता- स्तोता
रसनिष्पादको वा । प्रियो भवति ॥१९॥

एवा न इन्द्रो मघवा विरप्शी करत्सत्या चर्षणीधृदनुर्वा ।

त्वं राजा जनुषा धेह्यस्मे अधि श्रवो माहिनं यजरित्रे ॥ ४.०१७.२०

एवा- एवम् । नः- अस्मभ्यम् । मघवा- सम्पद्धान् । विरप्शी- मन्त्रवान् । चर्षणीधृत्- प्रजाधृत् ।
अनुर्वा- शत्रुभिरप्राप्यः । इन्द्रः । सत्या- सत्यानि । करत्- करोतु । जनुषाम्- जन्मवताम् । त्वम् ।
राजा- स्वामी । अस्मे- एतस्मै । जरित्रे- स्तोत्रे । माहिनम्- महिमोपेताम् । श्रवः- श्रुतिम् । अधि
धेहि- अधिकत्वेन धारय ॥२०॥

नूष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योऽ न पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ४.०१७.२१

पूर्वं व्याख्यातम् (४.०१६.२१) ॥२१॥